

Het bankbiljet van f 1.000

Met het biljet van f 1.000 kan men slecht terecht als men boodschappen wil doen. Van dit wettig betaalmiddel heeft de winkelier niet terug, zo laat een sticker op de winkeldeur weten. Maar voor de veehandelaar en de autoverkoper is het duizendje de gewoonste zaak van de wereld. De duizendjes in omloop circuleren vooral in bepaalde sectoren, en met name in de illegale drugshandel en gokwereld. Als oppotmiddel is het biljet in bredere kring populair, vooral bij mensen met een grote liquiditeitsvoorkeur.

DRS. W.C. BOESCHOTEN* – PROF. DR. M.M.G. FASE**

De circulatie van het bankbiljet van f 1.000 heeft met name de laatste vijf jaar een opmerkelijke groei doorgemaakt (zie tabel 1). Ultimo 1987 nam het duizendje bijna 45% van de circulatiewaarde voor zijn rekening en was daarmee naar waarde de belangrijkste coupure. Er waren op dat tijdstip circa 15 miljoen biljetten van f 1.000 in omloop. Dit komt voor deze coupure neer op gemiddeld 1 biljet per hoofd van de bevolking en ruim 2,5 biljetten per gezinshuishouding, tegen bij voorbeeld nog niet 1 biljet per gezinshuishouding tien jaar eerder.

Deze ontwikkeling staat in scherp contrast met het feit dat het biljet van f 1.000 weinig in het reguliere betalingsverkeer wordt aangetroffen. Dit verschijnsel en het grote circulatie-aandeel van de coupure van f 1.000 zijn voor de Nederlandsche Bank, mede gelet op haar wettelijke taak op het terrein van het betalingsverkeer, redenen geweest het gebruik van deze coupure nader te onderzoeken.

Analyse van de ontwikkeling van macro-economische grootheden laat zien dat de opvallende toeneming van de betekenis van de coupure van f 1.000 sinds 1980 niet uitsluitend kan worden verklaard uit een toegenomen transactiebehoefte¹. Dit betekent dat het duizendje behalve als betaalmiddel vermoedelijk in belangrijke en toenemende

mate wordt gebruikt als oppotmiddel. De sterke stijging van de gemiddelde rusttijd – dit is de tijd tussen het moment dat een biljet door de Bank wordt uitgegeven en er weer terugkeert – van de coupure van f 1.000 ondersteunt deze hypothese.

Om na te gaan in hoeverre deze conclusies worden bevestigd door informatie op meer micro-economische grondslag, heeft de Bank het Centrum voor Marketing Analyses en Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek in de eerste helft van 1986 een onderzoek laten verrichten naar het houderschap van biljetten van f 1.000. Dit artikel geeft de voornaamste resultaten van dit onderzoek en analyseert deze tegen de achtergrond van informatie die uit andere bronnen beschikbaar is.

Opzet

Vanwege zijn delicate karakter leent het onderwerp zich minder goed voor normaal steekproefonderzoek. Afgezien van een hoge non-response, zou er bij rechtstreekse ondervraging naar het bezit en gebruik van biljetten van f 1.000 vermoedelijk aanzienlijke vertekening optreden in de beantwoording van de vragen. Zo konden Cramer en Reekers in hun onderzoek naar het liquiditeitsbezit in Nederland in 1971, dat voor een belangrijk deel is gebaseerd op een schriftelijke enquête, slechts 22% van de circulatie van biljetten van f 1.000 thuisbrengen². Om deze reden is gekozen voor een meer kwalitatieve onderzoeksofzet, die elementen van een Delphi-benadering bevat en die zich

Tabel 1. Ontwikkeling van circulatie van coupure van f 1000

Ultimo	Circulatie		Aantal biljetten per hoofd van de bevolking	Aandeel in totale circulatie
	waarde in mrd. gld.	in procenten van nationaal inkomen		
1955	0,7	2,3	0,06	16,9
1960	0,8	1,9	0,07	15,7
1965	1,3	2,0	0,11	16,9
1970	2,0	1,8	0,15	20,5
1975	3,8	1,9	0,28	26,0
1980	6,4	2,1	0,45	29,4
1985	12,1	3,2	0,84	41,4
1986	12,6	3,3	0,87	41,6
1987	14,9	3,8	1,02	44,2

* Medewerker op de Afdeling Wetenschappelijk onderzoek en econometrie van de Nederlandsche Bank.

** Onderdirecteur van de Nederlandsche Bank, hoofd van de afdeling Wetenschappelijk onderzoek en econometrie, en buitengewoon hoogleraar monetaire economie aan de Universiteit van Amsterdam.

1. Vgl. M.M.G. Fase, het bankbiljet van duizend gulden: betaalmiddel of oppotmiddel?, *Kwartaalbericht De Nederlandsche Bank*, 1984, nr. 4, blz. 31-37.

2. Vgl. J.S. Cramer en G.M. Reekers, *Het houderschap van liquiditeiten in Nederland*, Nederlands Instituut voor het Bank- en Effectenbedrijf, Publikatie nr. 15, Amsterdam, 1972.

ook uitstrekt over sectoren die met normaal steekproefonderzoek niet of nauwelijks worden bestreken. Een consequentie van deze keuze is dat de uitkomsten een meer kwalitatief karakter hebben en als indicaties dienen te worden geïnterpreteerd.

Het onderzoek is uitgevoerd in drie fasen. In de eerste fase werden acht inleidende gesprekken gevoerd met specialisten op het gebied van chartaal geldverkeer dan wel bepaalde branches. Voor de mede op grond van deze gesprekken relevant geachte sectoren werd de omvang van de betaalstromen bepaald. Door middel van korte telefoon-gesprekken met 130 respondenten in de verschillende sectoren werd vervolgens een indicatie verkregen van het aandeel contante betalingen binnen deze betaalstromen, het aandeel biljetten van f 1000 binnen elke contante betaalstroom en de gemiddelde houddtijd. Men werd niet rechtstreeks naar het eigen gedrag gevraagd doch verzocht schattingen van het gemiddelde van deze grootheden in de desbetreffende sector te geven. De overige twee sleutelvariabelen, de omvang van de verschillende betaalstromen en het aantal huishoudingen per sector, zijn ontleend aan verschillende openbaar toegankelijke bronnen van hoofdzakelijk het CBS. Aan de hand van deze informatie en gegevens over het aantal huishoudingen en de totale betaalstroom per sector werd een eerste voorlopige raming opgesteld van het houderschap van duizendjes naar sector.

In de tweede fase van het onderzoek is deze eerste raming door middel van 190 telefonische interviews nader gecontroleerd. Daarbij werd men niet gevraagd zelf een schatting te geven, maar werd de geïnterviewde uitgedaagd de bestaande schattingen te amenderen. De vraagstelling was telkens zo gekozen dat deze duidelijk betrekking had op de branche in het algemeen en niet op de onderneming of de persoonlijke situatie van de respondent zelf. Dit om eventuele argwaan en een hoge non-responsie te voorkomen. Bij een aantal sectoren, waaronder de sector 'overige detailhandel', bleek het vanwege de grote heterogeniteit in de uitkomsten noodzakelijk deze sectoren nader onder te verdelen. De uitkomsten leidden tot een aanzienlijke benedenwaartse bijstelling van de eerste ramingen. De ramingen voor de niet in dit tweede telefonische onderzoek opgenomen sectoren industrie, overige dienstverlening, gezinnen, drugshandel en gokwereld, werden ongewijzigd gehandhaafd.

In de derde en laatste fase van het onderzoek werden de ramingen met enkele sectoren uitgebreid en, mede op basis van informatie verkregen via door het onderzoeksbureau ingeschakelde stromannen, op een aantal punten, merendeels naar boven, bijgesteld. Het niet thuis te brengen deel van het houderschap van biljetten van f 1.000 werd aldus teruggebracht van 54% naar 42%.

Uitkomsten

Uiteindelijk kon op deze wijze bijna 60% van de circulatie van de biljetten van f 1.000, die ultimo 1985 ruim f 12 mrd. beliep, worden gelokaliseerd (zie tabel 2). Bijna een kwart daarvan moet volgens de ramingen worden gezocht in de drugshandel en de gokwereld. Daarnaast wordt ruim 9% van de duizendjes aangehouden door gezinnen. Per gezin gaat het hierbij om gemiddeld 0,2 biljetten. Andere in het oog springende sectoren zijn de autohandel (inclusief autosloperijen) en woonwagewoners. In deze sectoren wordt volgens het onderzoek meer dan 6% respectievelijk 3% van het totale aantal f 1.000-biljetten aangehouden. Dit komt overeen met gemiddeld 86 respectievelijk 50 duizendjes per huishouding. De informatie voor deze laatste twee sectoren is verkregen van personen die in de

Tabel 2. Ramingen inzake houderschap van f 1000 ultimo 1985

Sector	Verdeling van houderschap (in %)	Aantal biljetten			
		totaal (x 1.000)	in procenten geldomzet	per huishouding totaal	wv. in opotkas
Landbouw en visserij	4,5	546	1,3	4,0	2,0
Industrie	1,3	163	0,1	3,5	.
Bouwnijverheid	2,0	240	0,5	5,7	3,8
Handel in auto's	6,7	811	3,6	86,3	2,1
Detailhandel	2,8	342	0,3	2,6	2,1
Groot- en tussenhandel	1,2	143	0,1	2,3	2,1
Horeca	0,2	26	0,2	0,6	0,5
Onroerend goed	1,8	215	0,6	7,4	4,4
Overige diensten	1,4	169	2,4	5,8	5,0
Gezinnen	9,2	1.112	0,4	0,2	0,1
Banken en rijk	6,4	768	.	.	.
Buitenlanders	2,7	330	.	2,4	.
Woonwagewoners	2,9	350	.	50,0	.
Drugshandel	10,7	1.298	28,8	.	.
Gokwereld	3,7	447	29,8	.	.
Houderschap onbekend	42,5	5.139	.	.	.
Totaal	100	12.099	.	.	.

Toelichting: Waar geen raming beschikbaar is, wordt dit aangegeven met een punt. De ramingen van het houderschap, die feitelijk betrekking hebben op de eerste helft van 1986, zijn eenvoudshalve gerelateerd aan de circulatie ultimo 1985. De vertekening die hierdoor ontstaat is gezien de beperkte groei van de circulatie in de eerste helft van 1986 verwaarloosbaar.

desbetreffende sectoren goed zijn ingevoerd en gemakkelijk de nodige vertrouwelijke gesprekken over het gebruik van duizendjes konden voeren. Op deze wijze kwam het aandeel van de autohandel uit op 6,7% in plaats van de eerder op basis van enquête-uitkomsten geraamde 0,7%.

Niet alleen in absolute zin, maar ook in verhouding tot de geraamde geldomzet springen drugshandel en gokwereld er uit wat betreft het gebruik van biljetten van f 1.000 (zie tabel 2). Daarna volgen, zij het op grote afstand, autohandel, overige dienstverlening en landbouw en visserij. Er bestaat volgens de uitkomsten een duidelijk verband tussen de mate waarin illegale en voor de fiscus verborgen transacties voor lijken te komen en het houderschap van biljetten van f 1.000. Het gemiddelde aantal biljetten per huishouding, dat overigens niet voor alle sectoren kon worden achterhaald, geeft met betrekking tot de gebruikintensiteit per sector *grosso modo* een overeenkomstig beeld te zien.

Bij een aantal sectoren, samen goed voor circa 40% van de circulatie van de f 1.000-coupeure, kon een zeer globaal onderscheid worden gemaakt naar transactiekassen en opotkassen. Het aantal biljetten in opotkassen is verkregen door het geraamd aantal opgepotte biljetten per huishouding te vermenigvuldigen met het aantal huishoudingen in de desbetreffende sector. Het aantal biljetten in transactiekassen is bepaald door per sector de relevante betaalstroom die in duizendjes wordt afgewikkeld te vermenigvuldigen met het aandeel van de contante betaalstroom die in deze biljetten wordt afgewikkeld. Uit het resultaat van deze vermenigvuldiging is het aantal aanwezige biljetten afgeleid via de lustijd; dit is het aantal dagen dat een biljet binnen een bepaalde huishouding wordt aangehouden uit hoofde van een verrichte of te verrichten transactie. Voor de gezinnen is een meer directe benade-

ring gevolgd, die in een volgende paragraaf wordt toege-licht.

Volgens de eerste ramingen is ongeveer 70% van de omloop aan *f* 1.000- biljetten opgepot. Volgens de latere, hier gepresenteerde ramingen ligt dit percentage eerder in de buurt van 60. Het betreft hier echter een enigszins arbitrair en niet altijd even goed aan te geven onderscheid. Bij een aantal sectoren, waaronder drugshandel en woonwag-bewoners, kon dit onderscheid dan ook niet worden aangebracht. In deze sectoren hebben duizendjes veelal gelijktijdig de functie van betaalmiddel en van oppotmiddel.

De uitkomsten nader bezien

Voor een analyse van de verkregen steekproefuitkomsten is de aandacht in het bijzonder gericht op een drietal aspecten die voor de emittent van bankbiljetten van speciaal belang zijn. Deze betreffen het houderschap naar sector, het houderschap en gebruik door gezinnen en de mate waarin het biljet als oppotmiddel wordt aangewend.

De verdeling van het houderschap

Vanwege het kwalitatieve karakter van de gevolgde onderzoeksmethode zijn de resultaten omgeven met vrij grote onzekerheden. Het aantal respondenten per sector is gering, de sectorindeling is niet uitputtend en bij een aantal sectoren is sprake van overlapping. Door dit laatste is het gedeelte van de circulatie dat kon worden thuisgebracht vermoedelijk enigszins geflatteerd.

De gevonden verdeling laat echter in een aantal opzichten een opmerkelijke overeenkomst zien met de bevindingen van Cramer en Reekers voor 1971, die berusten op tellingen bij financiële instellingen, grote ondernemingen en een belangrijk deel van de detailhandel alsmede op een enquête onder ruim 1.500 kleine bedrijven en gezinnen. Zo zijn de geraamde aandelen van de sectoren industrie, bouwnijverheid, groot- en tussenhandel, horeca, overige dienstverlening en banken ondanks het verschil in het tijdstip van waarneming van vergelijkbare grootte (zie tabel 3).

Voor de sectoren landbouw en visserij, handel in auto's, onroerend goed en gezinnen liggen de ramingen bij het nieuwe onderzoek echter aanzienlijk hoger. Dit is, althans ten dele, het resultaat van de meer indirecte kwalitatieve benadering. Het gezamenlijke aandeel van de eerste elf sectoren uit tabel 3, die in beide onderzoeken voorkomen, bedraagt bij het Centrum-onderzoek uiteindelijk 37% tegen 19% bij het onderzoek van Cramer en Reekers. Daarnaast bevindt zich blijkens het Centrum-onderzoek 20% van de duizendjes bij in Nederland werkzame buitenlanders en woonwagbewoners alsmede in de drugshandel en de gokwereld.

Ondanks het mede in beschouwing nemen van deze laatste vier sectoren en de op het delicate karakter van het onderwerp toegesneden onderzoeksmethode kon ruim 40% van het houderschap van biljetten van *f* 1.000 niet worden thuisgebracht. Een deel hiervan moet worden gezocht bij sectoren die buiten het onderzoek zijn gebleven. Zo bevindt zich blijkens de schattingen van Cramer en Reekers in totaal nog ruim 2,5% van de duizendjes in de kassen van financiële instellingen (exclusief banken), bij de vervoerssector en bij maatschappelijke instellingen, kerken, verenigingen, onderwijs en lagere overheid. Voorts kan uit de betaalstromen in duizendjes naar het buitenland, met in 1985 een waarde van *f* 2 mrd., nog circa 0,7% worden verklaard. Daarnaast worden mogelijk uit speculatieve overwegingen nog duizendjes aangehouden in het buitenland. Al met al kan hieruit echter slechts een zeer beperkt deel van de niet thuisgebrachte circulatie worden verklaard.

Tabel 3. Vergelijking van geraamde verdeling van houderschap van biljetten van *f* 1000 met raming van Cramer en Reekers, in procenten

Sector	Centrum 1985		Cramer/Reekers 1971
	oorspronkelijk	na aanvulling	
Landbouw en visserij	4,5	4,5	0,9
Industrie	1,3	1,3	1,0
Bouwnijverheid	2,0	2,0	1,0
Autohandel	6,7	6,7	0,6
Detailhandel	2,8	2,8	1,3
Groot- en tussenhandel	1,2	1,2	0,9
Horeca	0,2	0,2	0,2
Onroerend goed	1,8	1,8	0,1
Overige dienstverlening	1,4	1,4	1,0
Gezinnen	9,2	9,2	6,8
Banken en rijk	6,4	6,3	4,9
Buitenlanders	2,7	2,7	.
Woonwagbewoners	2,9	6,2	.
Drugshandel	10,7	10,7	.
Gokwereld	3,7	3,7	.
Financiële instellingen	.	1,0	1,0
Vervoer	.	1,4	1,4
Andere instellingen	.	0,2	0,2
Buitenland	.	0,7	1,0
Houderschap bekend	57,5	60,8	22,3
Houderschap onbekend	42,5	39,2	77,7
Circulatie (in. mln. gl.)	12.099	12.099	1.965

Toelichting: De raming van Cramer en Reekers heeft betrekking op de circulatie op 31 maart 1971; De raming van het Centrum heeft betrekking op de circulatie ultimo 1985.

Vermoedelijk is derhalve het houderschap in een aantal sectoren onderschat. Een mogelijke oorzaak hiervan is dat het bezit en gebruik van duizendjes binnen de sectoren zeer scheef is verdeeld, met veel kleine en een relatief klein aantal grote en zeer grote kassen. Dit vermoeden wordt, althans voor de gezinnen, bevestigd door de resultaten van de additioneel gehouden omnibus-enquête, waarop wij in het hiernavolgende nog zullen terugkomen. Bij een dergelijke scheve verdeling onderschatten de respondenten het feitelijke gemiddelde voor zover zij uitgaan van de meest gangbare modale waarde³.

Aangezien de respondenten was gevraagd een gemiddelde aan te geven voor de gehele branche – en niet hun eigen situatie – is het niet mogelijk de gedaante van de verdeling te bepalen. Daarmee vervalt tevens de mogelijkheid om de verhouding tussen modus en gemiddelde aan te geven. Een globale gevoeligheidsanalyse wijst echter uit dat een kwart tot een derde van het niet thuisgebrachte deel van het houderschap uit een dergelijke vertekening zou kunnen worden verklaard. Indien de scheefheid van de verdeling van het houderschap van duizendjes per sector verschildt, kan dit bovendien leiden tot een vertekening van de aandelen in het houderschap van de verschillende sectoren.

Een tweede belangrijke reden voor het hoge onverklaarde deel van het houderschap is vermoedelijk de neiging van respondenten om wat betreft het bezit en gebruik van duizendjes te lage aantallen en bedragen op te geven. Bevindingen tijdens de telefonische enquêtes bevestigen dit vermoeden. Voor enkele sectoren, waaronder de landbouw en visserij, de bouwnijverheid en de horeca zou additionele, van ingewijden verkregen informatie tot ophoging

3. Zie hiervoor ook Cramer en Reekers, op. cit., blz. 83 e.v.

kunnen leiden, zoals dit nu reeds is gebeurd bij onder andere de autohandel. De overige sectoren zijn echter te groot en te heterogeen voor een dergelijke aanpak.

Het houderschap door gezinnen

Evenals voor de meeste andere sectoren is in de tweede onderzoeksfase getracht de eerste ramingen van het houderschap van biljetten van *f* 1.000 door gezinnen te verbeteren. Omdat de vragen noodzakelijkerwijs vrij direct betrekking hadden op opotkassen of wellicht onverstandig kasbeleid was de non-response naar gangbare maatstaven erg hoog en de betrouwbaarheid van de antwoorden te gering om de uitkomsten als een wezenlijke verbetering te kunnen beschouwen. Uiteindelijk is voor de gezinnen teruggesproken op steekproefonderzoek. Hiervoor zijn in de omnibus-enquête van het onderzoeksinstituut van mei 1986 op ons verzoek enkele vragen opgenomen over de bekendheid met en het bezit en gebruik van biljetten van *f* 1.000.

Bijna 95% van de 2.000 respondenten van 15 jaar en ouder had wel eens een biljet van *f* 1.000 gezien. Ondanks deze grote bekendheid heeft het gebruik van deze biljetten volgens de enquête-uitkomsten echter geen brede verspreiding. Een kwart van de bevolking maakt nooit en een ander kwart van de bevolking slechts één keer per jaar gebruik van een duizendje. Aan de andere kant blijken er ook mensen te zijn die deze biljetten met een zeer grote frequentie ontvangen of uitgeven. De uitkomsten tonen aan dat het bezit en gebruik van duizendjes zeer scheef verdeeld is.

Gemiddeld genomen over de steekproef verkrijgt men 2,0 keer per jaar één of meer biljetten van *f* 1.000 door opneming of ontvangst en geeft men 1,4 keer per jaar één of meer van deze biljetten uit. Het feit dat duizendjes vaker worden ontvangen dan uitgegeven kan niet uitsluitend worden verklaard uit oppotting⁴. Vermoedelijk geeft men per keer gemiddeld meer biljetten uit dan men ontvangt of opneemt. Ervan uitgaande dat er gemiddeld twee biljetten per keer worden opgenomen of ontvangen en ze gemiddeld vijf dagen worden aangehouden, kan de transactiebehoefte aan duizendjes worden geraamd op 0,6 miljoen biljetten, of 5% van de circulatie ultimo 1985⁵.

Voorts bleek 1,8% van de ondervraagden biljetten van *f* 1.000 aan te houden bij wijze van spaarpot. Personen van 50 jaar en ouder doen dit verhoudingsgewijs het meest. Gemiddeld gaat het dan om drie biljetten. Blijkens deze gegevens worden er, omgerekend naar de Nederlandse bevolking, eveneens circa 0,6 miljoen duizendjes uit spaarmotieven aangehouden. Het totale door gezinnen in de transactie- en opotkassen aangehouden aantal duizendjes bedraagt daarmee volgens de uitkomsten van de omnibus-enquête circa 10 % van de circulatie in 1985. Dit percentage wijkt niet wezenlijk af van de 9,2% die in de eerste onderzoeksfase was aangenomen.

De onderhavige raming voor de transactiekassen komt bovendien sterk overeen met hetgeen uit ander steekproefonderzoek over het gebruik van duizendjes bekend is. Zo kan op basis van de uitkomsten van een in 1983 in opdracht van de Bank gehouden Nipo-enquête de omzet van duizendjes voor dat jaar worden geraamd op *f* 10 mrd.⁶. De daarvoor benodigde transactiekassen bedroegen naar schatting circa *f* 400 miljoen of 5% van de toenmalige circulatie.

Een vergelijkbaar bedrag kan worden ontleend aan de gegevens over het contante betalingsverkeer van gezinnen uit het Intomart bestedingenonderzoek, waarin de Bank voor de jaren 1984-1986 heeft deelgenomen⁷. Blijkens dit onderzoek betalen gezinnen naar waarde bijna 40% van hun bestedingen contant. Daarmee is in 1986 een bedrag gemoeid van circa *f* 80 miljard. Ruim 15% daarvan bestaat uit betalingen van *f* 1.000 of hoger. Met de beta-

ling van deze bedragen waren naar schatting 12 miljoen duizendjes gemoeid. Bij een gebruiksfrequentie van 25, die voor sommige lagere coupures werd gevonden, betekent dit dat voor de transactiebehoefte van gezinnen een circulatie van ruim *f* 500 miljoen aan duizendjes toereikend zou moeten zijn.

Volgens alle drie beschreven onderzoeken bevatten de transactiekassen van de gezinnen derhalve circa 5% van het totale aantal duizendjes. De overeenkomst is frappant. Dit is te meer het geval, omdat de drie steekproefonderzoeken nogal verschillend zijn naar opzet en invalshoek. Bij twee van de drie onderzoeken is voorts niet rechtstreeks gevraagd naar het gebruik van duizendjes en is de vertekening van de ramingen daardoor vermoedelijk beperkt gebleven.

Voor de duizendjes die door gezinnen als opotkas worden aangehouden zijn uitsluitend de uitkomsten van de omnibus-enquête beschikbaar. Deze raming is derhalve met aanmerkelijk meer onzekerheid omgeven. Dit geldt te meer, daar de raming is gebaseerd op een directe vraagstelling en het een delicaat onderwerp betreft. Wantrouwen tegen financiële instellingen en het verlangen naar geheimhouding zijn belangrijke motieven om financiële activa in deze niet-rentende vorm aan te houden. Dit hoeft overigens niet te betekenen dat deze oppottingen een onrechtmatig karakter hebben. Er zijn echter voldoende redenen om aan te nemen dat men wat dit aangaat eerder te lage dan te hoge bedragen en aantallen zal opgeven en dat diensgevolge het aandeel van de circulatie van duizendjes dat door gezinnen in opotkassen wordt aangehouden in werkelijkheid hoger ligt dan de geraamde 5% tot 6%.

Het duizendje als oppotmiddel

Blijkens het Centrum-onderzoek wordt 60% tot 70% van de bankbiljetten van *f* 1.000 gebruikt als oppotmiddel. Deze raming berust in feite slechts op de bevindingen voor een deel van de beschouwde sectoren en is derhalve niet meer dan een indicatie. Andere ramingen geven echter vergelijkbare of hogere percentages.

Een eerdere tentatieve raming op basis van de gegevens van het bestedingenonderzoek van Intomart kwam uit op 90%⁸. Dit percentage, dat is afgeleid uit het verschil tussen de geraamde transactiebehoefte van gezinnen aan duizendjes en de feitelijke circulatie ervan, geeft vermoedelijk een overschatting van de oppotting van de coupure⁹.

Ook langs meer directe weg verkregen ramingen wijzen echter op zeer omvangrijke opotkassen. Voor de *f* 12 mil-

4. Indien het verschil tussen uitgaven en opnames en ontvangsten van duizendjes uitsluitend wordt toegeschreven aan oppotting, resulteert voor het aantal in 1985 opgepotte duizendjes een raming van ten minste 7 miljoen stuks bij een toeneming van de feitelijke circulatie van slechts 1 miljoen biljetten.

5. Blijkens de uitkomsten van een in 1983 in opdracht van de Bank gehouden Nipo-enquête liggen tussen twee kasopnames gemiddeld circa 11 dagen. Mede op grond hiervan is de gemiddelde houdduur van een duizendje hier op 5 dagen gesteld.

6. Er werd gemiddeld per keer *f* 370 aan contanten opgenomen. In ruim 6% van de gevallen ging het om *f* 1.000 of meer en kon er sprake zijn van het opnemen van één of meer duizendjes. Bij op andere wijze verkregen contanten beliep het gemiddelde bedrag *f* 400 en ging het in ruim 10% van de gevallen om bedragen van *f* 1.000 of meer. Uit deze cijfers en de achterliggende frequentieverdelingen kan de omzet van duizendjes in 1983 worden becijferd op circa *f* 10 miljard.

7. Vgl. W.C. Boeschoten en M.M.G.Fase, Betaalgedrag in Nederland, ESB, 26 augustus 1987, blz 780-785 en 794.

8. Vgl. Boeschoten en Fase, op. cit.

9. De analyse blijkt noodzakelijkerwijs beperkt tot de gezinnen. Het zakelijk verkeer, waarmee vermoedelijk relatief meer duizendjes gemoeid zijn, blijft zodoende buiten beschouwing. Daarnaast leidt het feit dat de contanten doorgaans in grotere coupures worden opgenomen en deze derhalve in transactiekassen sterker vertegenwoordigd zijn dan men op grond van betaalde bedragen zou aannemen, eveneens tot overschatting van het aantal opgepotte duizendjes.

jard, die de gezinnen van hun contante betalingen ter grootte van f 80 miljard jaarlijks met biljetten van f 1.000 betalen, kan, zoals we zagen, vermoedelijk met een transactiekas van circa 0,6 miljoen duizendjes worden volstaan. Omtrent de omvang van het zakelijke contante betalingsverkeer zijn geen schattingen beschikbaar. Gebruik makend van de resultaten van het Centrum-onderzoek kunnen deze voor 1985 echter zeer globaal worden geraamd op f 60 miljard¹⁰. Indien hiervan, naar de onderzoeksuitkomsten suggereren, 35% met duizendjes wordt betaald, kan de jaarlijkse omzet aan duizendjes worden becijferd op ruim f 20 miljard. Bij een omloopsnelheid van 25 zijn daarvoor ongeveer 0,9 miljoen biljetten van f 1.000 nodig. Dit betekent dat voor de betalingen van gezinnen en bedrijven te zamen zou kunnen worden volstaan met 1,5 miljoen biljetten van f 1.000, of nog geen 15% van de feitelijke circulatie. De overige 85% zou volgens deze raming een oppotfunctie vervullen.

Een meer algemene ramingsmethode voor de omvang van de oppotting grijpt aan bij de ontwikkeling van de terugkeerfrequentie van bankbiljetten. Dit is het aantal malen dat een biljet van een bepaalde coupure per jaar gemiddeld op de Bank terugkeert¹¹. De achterliggende gedachte is dat de terugkeerfrequentie van een coupure een weerspiegeling vormt van de gebruiksintensiteit ervan als betaalmiddel. Indien de feitelijke ontvangsten van een coupure lager uitvallen dan men op grond van de terugkeerfrequentie bij uitsluitend gebruik in het betalingsverkeer zou verwachten, wordt dit toegeschreven aan oppotting.

In tabel 4 is volgens deze methode het aandeel van de opgepotte duizendjes in de circulatie geraamd voor de periode 1965-1987. Kiest men als normale terugkeerfrequentie bij afwezigheid van oppotting de laagste waarde van de terugkeerfrequentie van het duizendje in de waarnemingsperiode, dan resulteert voor 1987 een raming van 77%. Ook als men vanwege mogelijke variabiliteit in de tijd de terugkeerfrequentie van de coupure van f 25 als norm kiest, vindt men een vergelijkbaar percentage van 76. De methode geeft dan echter implausibele negatieve percentages voor de jaren tot en met 1970 omdat in die jaren de terugkeerfrequentie van het biljet van f 25 hoger lag dan die van het biljet van f 1.000.

De terugkeerfrequentie kan dan ook niet altijd als maat voor de gebruiksintensiteit worden gebruikt. Zo kunnen biljetten die intensief worden gebruikt in een bepaald betaalcircuit blijven circuleren zonder regelmatig bij de Bank terug te keren. Zo is ook de sterke stijging van de circulatie van de coupure van f 1.000 als reactie op de invoering van de informatieplicht van banken per 1 januari 1988 niet in de ramingen in tabel 3 terug te vinden. Deze stijging ging

namelijk gepaard met een zeer omvangrijke extra uitvoer van kapitaal naar het buitenland met behulp van bankbiljetten. De daaruit voortvloeiende toeneming van de terugkeerfrequentie wordt in de ramingsmethodiek ten onrechte geïnterpreteerd als een vergroting van de gebruiksintensiteit. Na correctie voor deze vertekening vervult volgens de ramingen in 1987 meer dan 80% van de circulatie van duizendjes de functie van oppotmiddel.

Aan de bovengenoemde bezwaren wordt ten dele tegemoet gekomen door in plaats van de terugkeerfrequentie de gemiddelde levensduur als maat voor de gebruiksintensiteit van een coupure te hanteren¹². Voor zover de feitelijke afkeuringen lager uitkomen dan men op grond van de gemiddelde levensduur bij uitsluitend gebruik als betaalmiddel zou verwachten, wordt dit toegeschreven aan het feit dat een deel van de circulatie is opgepot en derhalve niet aan slijtage onderhevig is. De ramingen wijken onder meer wat betreft het verloop in de tijd enigszins af van de ramingen op basis van de terugkeerfrequentie. Zij wijzen er echter eveneens op dat een zeer aanzienlijk deel van de duizendjes, oplopend tot 85%, wordt aangewend als oppotmiddel.

Samenvatting en conclusies

Met het beschreven, overwegend kwalitatieve, onderzoek kon ruim 60% van de biljetten van f 1.000 worden thuisgebracht. Ruim een derde van de achterhaalde duizendjes bevindt zich in de sectoren drugshandel, gokweerd en autohandel. Het betreft hier vermoedelijk voor een belangrijk deel geld dat men, mede vanwege de wijze waarop het is verworven, buiten de openbaarheid wenst te houden. Van de overige sectoren hebben de gezinnen en de kassen van de geldscheppende instellingen het grootste aandeel.

De ontbrekende 40% moet vermoedelijk worden verklaard uit onderschatting van het houderschap bij de verschillende sectoren. Zo is mogelijk het houderschap van duizendjes bij gezinnen wijder verbreid dan uit het onderhavige onderzoek blijkt. Vooralsnog suggereren de uitkomsten echter dat circa 10% van de duizendjes zich bevindt bij gezinnen, waarvan de helft in transactie- en de helft in opotkassen.

De onderzoeksuitkomsten suggereren voorts dat de 60% à 70% van de duizendjes wordt gebruikt als oppotmiddel. Dit ondersteunt de bevindingen van onderzoek op basis van gegevens over betalingsverkeer en op basis van circulatiecijfers dat circa 80% van de biljetten van f 1.000 als oppotmiddel fungeert. Ultimo 1987 zou het daarbij gaan om f 12 miljard of bijna 35% van de chartale geldomloop. Ten slotte kan uit het onderzoek zeer globaal worden afgeleid dat f 60 miljard van het zakelijke betalingsverkeer contant wordt afgewikkeld.

W.C. Boeschoten
M.M.G. Fase

Tabel 4. Raming van aantal opgepotte biljetten van f 1000

Jaar	Circulatie (jaargemiddelde in miljoenen)	Aandeel opgepotte biljetten in procenten			
		op basis van terugkeerfrequentie		op basis van levensduur	
		hoogste frequentie van f 1000-biljet ^a	laagste frequentie van f 25-biljet	kortste levensduur van f 1000 ^a	levensduur van f 25
1965	1,2	18	-63	37	25
1970	1,8	48	-7	38	46
1975	3,5	52	35	64	73
1980	6,0	60	54	75	85
1985	11,1	77	74	68	81
1986	12,0	78	76	71	86
1987	13,1	77	76	72	85

a. Op grond van driejaarsgemiddelde 1958-1960.

10. Dit is ongeveer een derde van het totale contante betalingsverkeer. Deze uitkomst spoort met het feit dat kasopnames van zakelijke rekeningen naar schatting een derde van de totale contante betalingen uitmaken.

11. Zij wordt berekend als het quotiënt van het door de Bank per jaar ontvangen aantal biljetten en het aantal biljetten dat gemiddeld van de desbetreffende coupure in omloop is. Het desbetreffende kerngetal treft men in het Jaarverslag van de Bank aan.

12. Vgl. ook P.S. Anderson, *Currency in use and in hoards*, *New England Economic Review*, maart/april 1977, blz. 21-30. Zie voor de berekening van de gemiddelde levensduur W.C. Boeschoten en M.M.G. Fase, *Betalingsverkeer en officiële economie in Nederland 1965-1982*, Kluwer, Deventer, 1984.